

Odnos antiknog i srednjovjekovnog rastera Poreča*

Ovaj rad nije vezan uz prof. M. Preloga samo po tome što se neposredno nadovezuje na njegovu monografiju o Poreču. Ova se studija oslanja na Prelogove teze i principe pristupa problemima historijskog urbanizma, koje na žalost ne mogu citirati u dovoljnoj mjeri, jer nisu objavljeni, nego izraženi u predavanjima, odnosno još više u razgovorima i diskusijama o pojedinim konkretnim problemima. Iako se ovdje u ponekom pitanju suprotstavljam njegovim konkretnim pretpostavkama, ova radnja u cjelini potkrepljuje njegove stavove. Zbog toga je posvećujem prof. Prelogu, koji me je upravo u Poreču još kao studenta uveo u studij arhitekture i urbanizma.

Analiza odnosa najvećeg srednjovjekovnog spomenika u gradu, franjevačke crkve, i rimske ulične mreže vodi nas do nekih zaključaka, koji između ostalog sugeriraju korekturu pretpostavljene sheme rimskog rastera Poreča.

Novu shemu antiknog rastera Poreča, nešto drugačiju od one u monografiji prof. M. Preloga, objavljujem da se i ona uzme u obzir kod budućih arheoloških sondiranja i iskapanja u gradu i da, ukoliko je tačna, olakša njihov uspjeh.¹

Orijetacija rastera

Analizirajući položaj franjevačke crkve unutar gradskog tkiva Poreča, zamjećujemo, prije svega, karakterističan otklon njene orijetacije u odnosu na ortogonalni sistem glavnih ulica.² To je naročito uočljivo kad je usporedimo s orijetacijom Eufrazijeve bazilike iz VI stoljeća, koja je potpuno paralelna sa smjerom antiknog decumanusa i pravilno se uklapa u antikni raster, koji i danas dominira kompozicijom ulične mreže.³ U stvari, gotička franjevačka crkva samo je prividno zakrenuta apsidom prema sjeveru. Naprotiv, upravo je ovaj objekt precizno geografski orijetiran, dok decumanus maximus zakreće za nekoliko stupnjeva, jer je definiran topografskim uvjetima i urbanističkim razlozima kao *uzdužna simetrala poluotoka*.

Ovakvim rasporedom mogla se zadana površina pravilnije podijeliti na insule i zemljište potpunije iskoristiti. No zato se čitav ortogonalni sistem, pa ni rano-kršćanski objekt koji se u nj uklapa, ne podudara sasvim s geografskim koordinatama.

U sklopu ranogotičke franjevačke arhitekture preciznost geografske orijetacije nije slučajan fenomen, nego jedan element svojstven visokoj razini njihova građevnog umijeća, koje se manifestira podjednako u proporcijama i oblikovanju prostora kao i u konstruktivnoj tehnici ili obradi kamenih kvadara. Može se, međutim, pretpostaviti da su i drugi faktori utjecali na orijetiranje objekta: ulica što vodi uz južnu fasadu objekta mogla je već tada imati drugačiji smjer nego u antici; situiranje novogradnje moglo je biti uvjetovano i težnjom da se proširi pristup, a i sam trg južno od apside (o kojem će kasnije biti više govora); a možda se, konačno, ovakvom orijetacijom objekta (koja teži paralelizmu sa sjevernim gradskim zidinama) želio postići pravilniji oblik prostora unutar kojeg je trebalo graditi zgradu samostana.

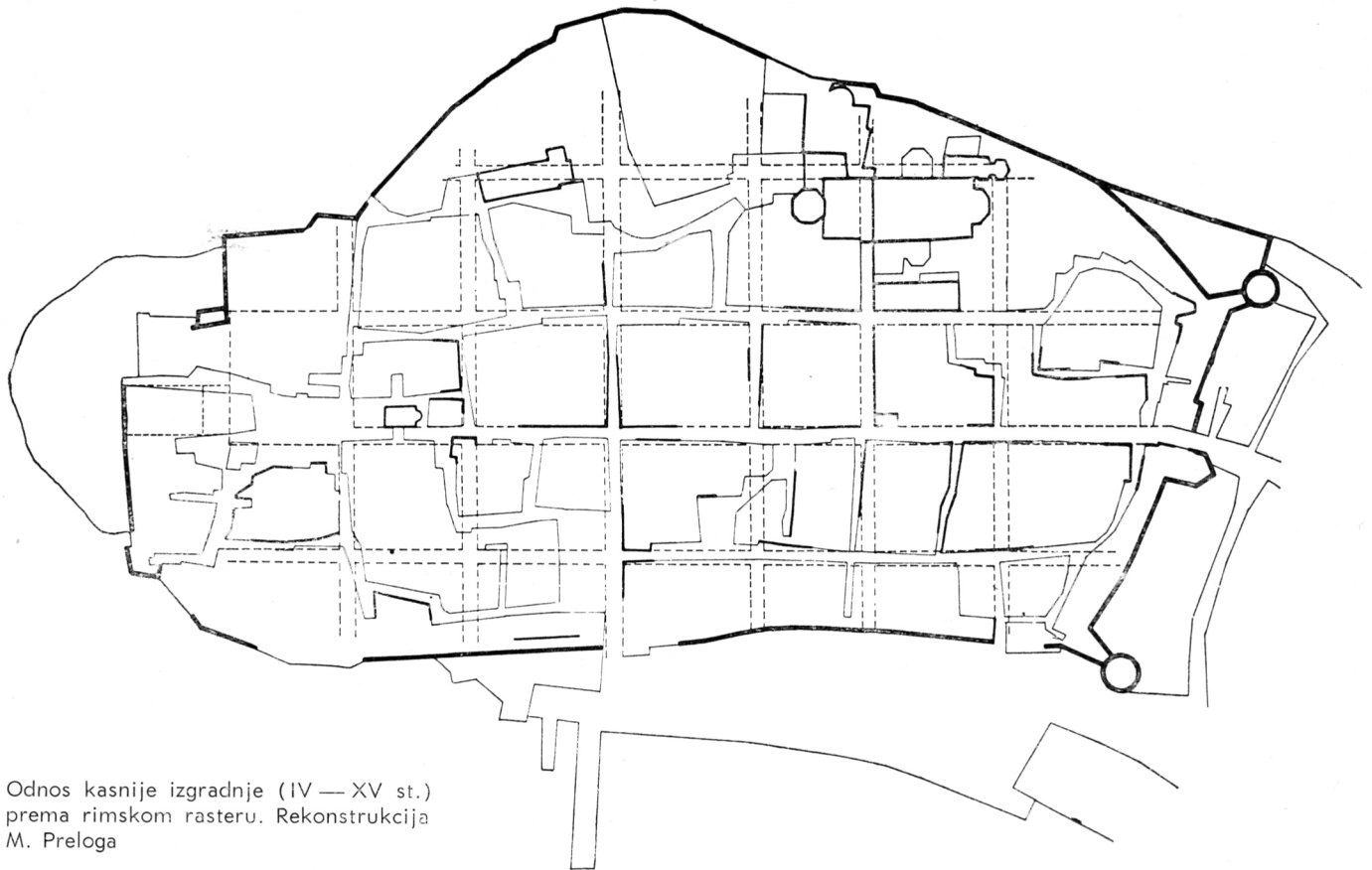
Sjeverni decumanus

Na tlocrtu Poreča, u koji su debljim linijama unesene obodne konture konstrukcija podignutih između IV i XV stoljeća, a crtkastim linijama shema rimskog rastera — Poreč, M. Preloga (sl. 70) — vidimo da je franjevačka crkva u čitavoj dužini postavljena dijagonalno tačno

¹ M. Prelog, Poreč — grad i spomenici, Beograd 1957, sl. 6 i 70. Objavljajući shemu rimske urbanističke osnove Poreča, autor opravdano upozorava da »... rekonstrukcija sistema rimskih ulica i trgova koja nema iscrpnu podlogu u detaljnim arheološkim istraživanjima, može biti samo shematska« (n. dj., str. 87), što bih stavio kao motto i svojim pretpostavkama i shemama. Smatram, međutim, da bi se s obzirom na značenje ovog pitanja mogla provesti arheološka sondiranja u manje frekventnom sjevernom dijelu grada, gdje bi se lako mogla utvrditi bar pozicija problematičnog sjevernog decumanusa.

² Vidi geodetski snimak grada (Macarol—Petković—Runje, 1954), objavljen kod Preloga, n. dj., tabla I.

³ N. dj., sl. 70.

1 Odnos kasnije izgradnje (IV — XV st.) prema rimskom rasteru. Rekonstrukcija M. Preloga

preko hipotetičkog krajnjeg sjevernog decumanusa.⁴ Ovo je tim neobičnije što objekti do XVI st., pa i kasnije, doduše često variraju, ali u osnovi zadržavaju lokaciju na rubu antiknih insula, a postojanje crkve sv. Franje fiksirano je u dokumentima već krajem XIII stoljeća.⁵

Do ovakvog odnosa gotičkog objekta i rimske ulice dolazi zato što se na citiranoj shemi pretpostavlja da je razmak između prve i druge sjeverne paralele decumanusa bio veći nego što su razmaci među ostalim uzdužnim komunikacijama. Koliko se vidi iz tlocrta, taj povećani razmak rezultira iz pretpostavke da je antična ulica sa sjeverne strane definirala Eufrazijevu baziliku na isti način kao što je cardo definira sa zapadne, vodeći u atrij.⁶ Ova u suštini pravilna pretpostavka (da se peri-

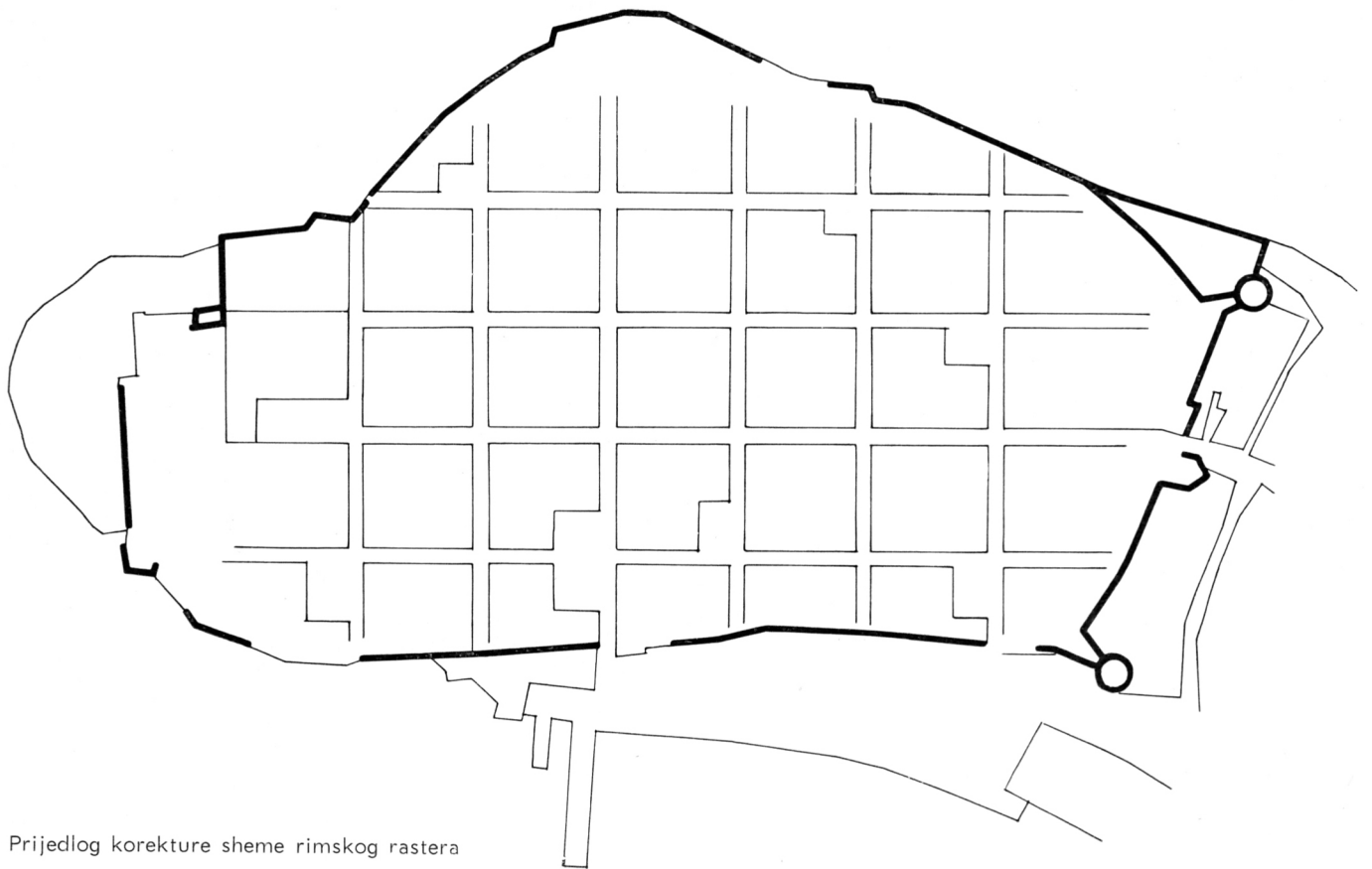
metalni zidovi objekta podudaraju s graničnim linijama insule) zaista se može dokazati, ali ne na Eufrazijevoj bazilici VI st., nego na najstarijim sakralnim objektima ovog kompleksa: „bazilici gemini“ (zapravo dvojnog oratoriju) s kraja IV stoljeća. Ako, naime, pretpostavimo da je između predzadnje i zadnje sjeverne paralele decumanusa bio jednak razmak kao među ostalima, onda se sjeverna linija te najsjevernije ulice potpuno poklapa s južnom fasadom dvojnog oratorija.⁷ Može se pretpostaviti da je i ranokršćanski objekt sv. Tome imao sličan odnos prema sistemu rimskih komunikacija kao i bazilika gemina i trebalo bi ga tražiti na analognoj poziciji prema sjevernom decumanusu, u zapadnom dijelu grada. Ukoliko je antični uzdužni raster bio pravilan, to bi značilo: — da se najstariji objekti porečkog sakralnog centra (IV st.) još čvrsto uklapaju u prvobitni raster grada, — da bazilika iz V st. pregrađuje sjeverni decumanus u krajnjem istočnom dijelu, ali iza raskršća s cardom, tako da se promet još uvijek mogao normalno odvijati zakretanjem niz cardo prema jugu, — a da tek izgradnja velikog Eufrazijeva kompleksa (VI st.) zatvara

⁴ Ovaj decumanus označen je u shemi koja prikazuje sam antični raster (n. dj., sl. 6) brojem IV. Upozoravajući da »dosadašnja arheološka istraživanja nisu pružila nekih egzaktnijih podataka o toj ulici«, M. Prelog smatra da bi »za egzistenciju još jedne rimske komunikacije pravca istok—zapad u sjevernom dijelu grada govorila činjenica, što se antični grad prostirao sve do samog ruba poluotoka, te bi prema tomu širina izgrađenog dijela, između prve sjeverne paralele decumanusa i mora, dozvoljavala mogućnost postojanja jedne takve ulice« (str. 40).

⁵ Prelog, n. dj., str. 124, citirajući dokumenta iz 1298. g., napominje da s obzirom na morfologiju oblika »pojedinih dijelova građevine ne bi trebalo isključiti mogućnost dviju faza u gradnji: podizanje jedne manje crkve krajem XIII st. i njeno povećanje polovicom XIV stoljeća«. Bez obzira na fazu, objekt, dakle, nije mijenjao lokaciju, što je u ovom slučaju bitno za našu analizu.

⁶ Govoreći o mozaicima nađenim na području uz franjevačku crkvu, koji fiksiraju jedan ranokršćanski objekt — sv. Tomu, a »istovremeni su s onim sakralnim objektima Eufrazijeve bazilike«, autor dodaje: »Može se pretpostaviti, da je obzirom na istovremenost gradnji, postojao i sličan odnos prema sistemu rimskih komunikacija, kao i kod Eufrazijeve bazilike« (str. 88, bilj. 31).

⁷ Vidi odnos Eufrazijevog kompleksa i geminatne dvoranske crkve u n. dj., sl. 221. — Ako se potvrdi da je ulica bila zaista na toj visini, onda će se vjerojatno potvrditi i Prelogova pretpostavka da je sv. Toma bio u sličnom odnosu prema najsjevernijoj komunikaciji grada, a vjerujem da bi se sretno postavljenom sondom na sadašnjem trgu pred franjevačkom crkvom moglo lako ući u trag ovom objektu. Problem ne bi bio tako složen da u međuvremenu nije na tom području izvedeno toliko zahvata (kanalizacija, kopanje temelja zgrade osmo-ljetke itd.) i da su prvi arheološki nalazi bili bolje dokumentirani (Gregorutti, AM II, 1866). Na žalost, »prilikom pronalaska mozaika nisu zabilježeni podaci o tragovima zidova unutar kojih su se nalazili«, a samo »veličine pojedinih dijelova koje su dali izraditi donatori, spomenuti natpisima svjedoče, da je to bio veći objekt« (Prelog, n. dj., 189).

2 Prijedlog korekture sheme rimskog rastera

sjevernu ulicu prije raskršća, čime bitno mijenja situaciju i u određenom smislu poremećuje ravnotežu i normalan tok cirkulacije, što će dovesti do urbanistički značajnih posljedica u sjevernom dijelu grada.

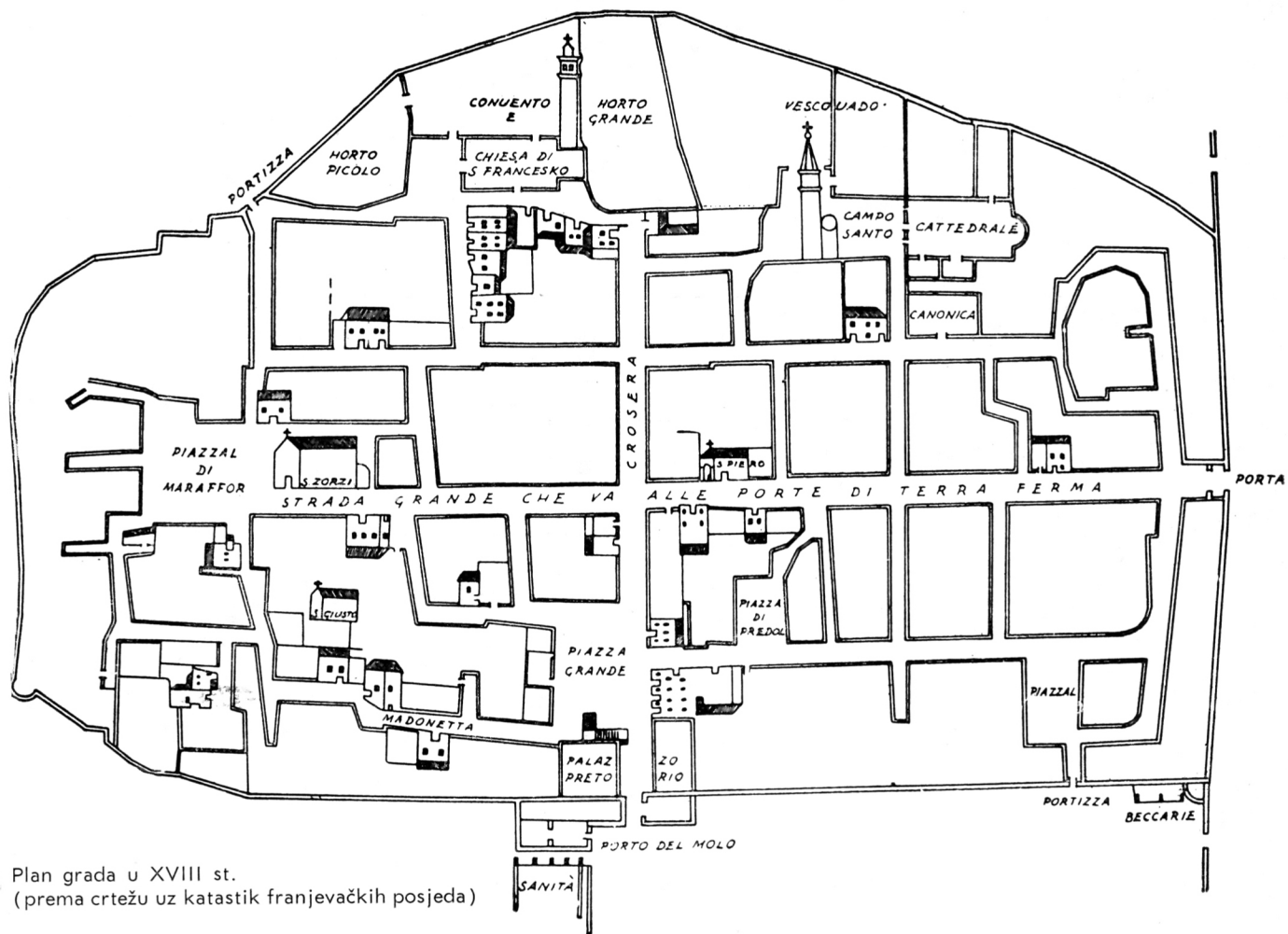
Izgradnjom bizantinskih objekata u VI st. stvoren je jedan veliki sakralni arhitektonski kompleks, koji svojom dimenzijom predstavlja zasebno tijelo unutar gradskog organizma. Taj kompleks je ujedno znatno narušio pravilnost rimskog rastera: 1. *prekinuta je* (na istoku) *najsjevernija direktna komunikacija u smjeru istok-zapad*, odnosno, pred bazilikom, njen pomoćni odvojak na jug, 2. *bivše javno raskršće te ulice i poprečne ulice postaje unutrašnja raskrsnica autonomnog sakralnog kompleksa* — istočno vodi u baziliku zapadno u baptisterij, a sjeverno prema konsignatoriju.⁸

Dolazeći sa zapada, decumanus je ovdje udario o zid baptisterija i postao tako na svom istočnom kraju slijepa ulica. Odnosno, komunikacija je morala zaobići na sjever da bi dovela do unutrašnjeg dvorišta biskupske palače i biskupskog vrta, što znači da je *antiknu ulicu zamijenio put što vodi do privatnog posjeda*. Time što je djelo-

mično dokinuta javna funkcija sjevernog decumanusa, nesumnjivo je oslabio intenzitet prometa, koji jedini prirodno (po diktatu najmanjeg otpora i zakonu najkraćeg puta) održava pravocrtnu napetost ulične linije, te je ona „olabavila“ i počela sinusoidno oscilirati oko bivše ulice kao oko svoje osi. Na taj način došli bismo do objašnjenja za očito nesrazmjernu deformaciju ove ulične linije u usporedbi s ostalim uzdužnim komunikacijama grada. Po činjenici da je već u V stoljeću izgradnjom predeufrazijske bazilike ova ulica bila pregrađena tako da je vodila ravno na glavnu fasadu crkve, možemo zaključiti da je njen istočni dio bio već tada manje frekventan, odnosno da je i sjeveroistočni kvart grada morao biti manje napučen ili periferijskog karaktera. Da je čitav sjeverni dio Poreča bio periferijskog karaktera, dokazuje već i sama izgradnja ranokršćanskih objekata, jer je to bila redovita praksa. Bujanje biskupskog kompleksa postepeno je osvajalo sve veći dio te periferije prema zapadu i svojim širenjem umrtvilo poprečnu spojnicu nekadašnje cjelovite ulične mreže, stvarajući rukavce orijentirane samo prema jugu.

Ovakvu pretpostavku položaja sjevernog decumanusa još više potkrepljuje činjenica što se u tom slučaju i srednjovjekovna ulica bar u nekoliko tačaka drži stare trase, dok je po ranijoj shemi bila od nje u čitavoj dužini odmaknuta na jug. Karakteristično je, konačno, da se uz korigirani decumanus antikna i srednjovjekovna trasa u potpunosti poklapaju upravo tamo gdje je intenzitet funkcije kontinuirao: u krajnjoj zapadnoj tački, gdje je ulica vodila od (odnosno do) malog pristaništa i sjeverozapadnih morskih vrata u zidinama, označenih na starim nacrtima kao „portizza“, odnosno do trga

⁸ Da je narteks Eufrazijane na poziciji rimske ulice, dokazano je arheološkim istraživanjima (Deperis, Frey, Gnirs; vidi bilj. 1, str. 184, i bilj. 35, str. 88, Prelog, n. dj.). — U izvještaju o novim arheološkim nalazima na području prvobitnih konstrukcija A. Šonje navodi »da ti nalazi dokazuju, što je prije bilo problematično, da je zapadni perimetar I bazilike bio dio antičke ulice« (str. 100), drugim riječima da se antikni cardo prije izgradnje Eufrazijskog kompleksa produžavao i sjeverno od atrija, a prvobitne konstrukcije (gemina) da ujedno fiksiraju granicu insule. Istovremeno utvrđeni južni zid ovog kompleksa (vidi sl. 2 u istom izvještaju), bio bi po pretpostavci koju ovdje iznosim, također perimetralni zid insule, odnosno ulična fasada, samo na krajnjem sjevernom decumanusu. (Vidi: A. Šonje, Arheološki pregled br. 5, Beograd 1963.).

3 Plan grada u XVIII st.
(prema crtežu uz katastik franjevačkih posjeda)

pred franjevačkim samostanskim kompleksom.⁹ Sama franjevačka crkva izgrađena je u odnosu na ovaj decumanus sa sjeverne strane ulice, analogno kao što je bila i ranokršćanska „bazilika gemina“ u istočnom dijelu.

Pravilnost carda

Ukoliko su odstojanja između decumanusa maximusa i ostalih uzdužnica bila jednaka, nameće se pitanje: nije li uopće čitav rimski raster bio pravilan, pa tako i razmaci između carda i ostalih transverzala? Na ranije citiranoj Prelogovoj shemi i u ovom slučaju se pretpostavljaju varijante u razmacima, a time i u veličini insula. Na osnovu ispravne pretpostavke o kontinuitetu javnih i privatnih površina uzeti su (kako se vidi iz tlocrta) kao pouzdani oslonci u fiksiranju pozicija antiknih komunikacija duži potezi uličnih fasada stambenih objekata, izgrađenih u romanici i gotici.

Ako po analogiji s uzdužnim ulicama pretpostavimo da su i poprečne komunikacije na poluotoku bile pravilno raspoređene, moramo prije svega fiksirati transverzale, koje su nesumnjivo zadržale prvobitnu trasu, pa tek u odnosu na njih korigirati nepravilne međurazmake. Da i nemamo arheoloških dokaza, već da samo primjenjujemo kriterij da kontinuitet ulične linije održava intenzitet prometa koji se kroz nju odvija (i

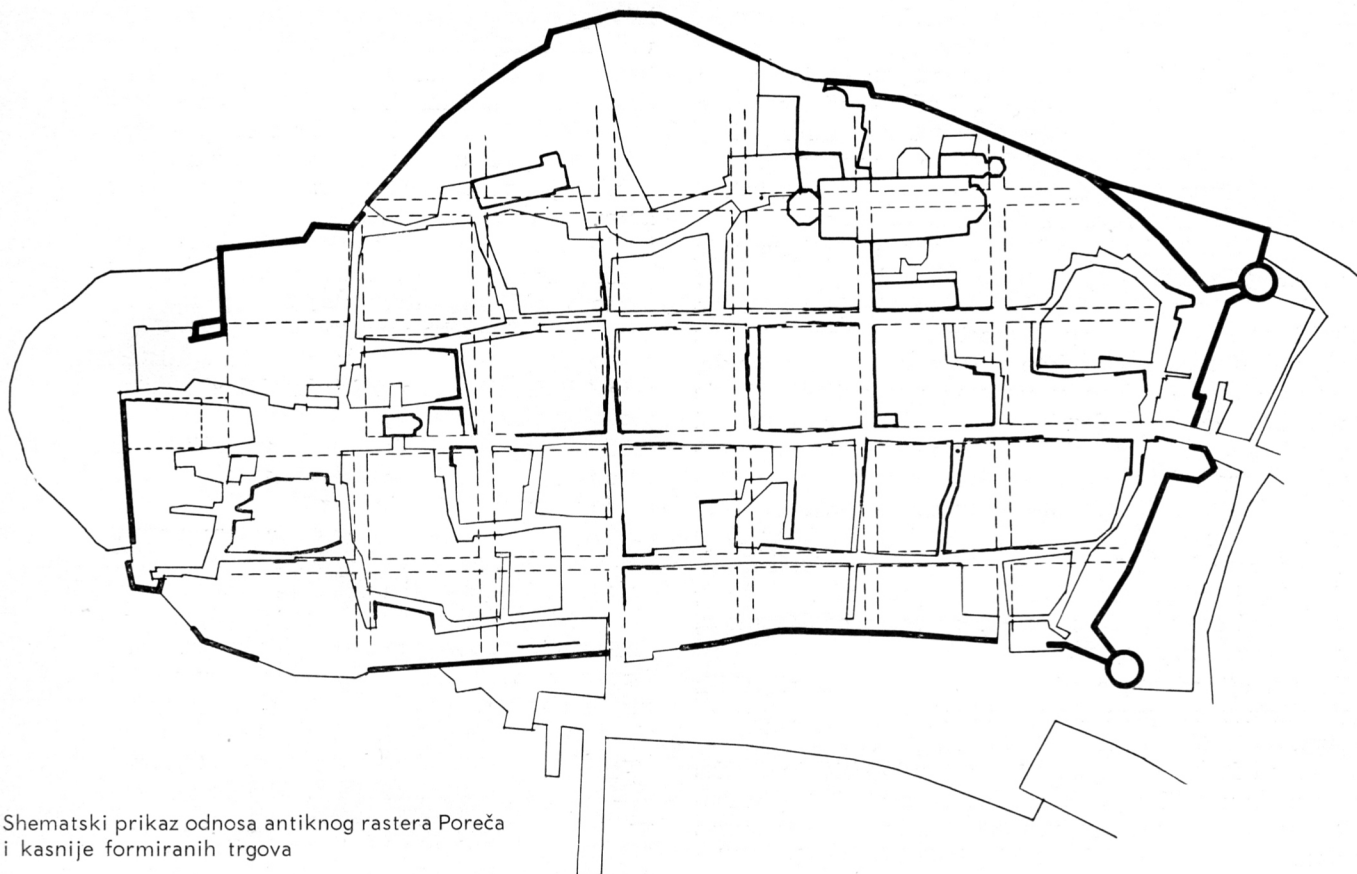
⁹ Vidi nacrt uz katastik franjevačkih posjeda iz 1775, što ga je objavio Babudri (*Le antiche chiese... AM*), kod Preloga sl. 92, str. 57. — Ni samo postojanje četvrtog sjevernog decumanusa, nije za sada opće prihvaćeno, čak niti kao hipoteza. Tako npr. A. Sonje objavljuje shemu rastera antiknog Poreča bez njega, sa svega tri poprečne ulice. (N. dj. str. 191, tb. XXV, sl. 1).

ujedno ga odražava), mogli bismo smatrati sasvim pouzdanim da se cardo koji vodi do bazilike, kao i cardo maximus, koji vodi iz luke u grad — nisu pomakli iz osi. Ako uzmemo osnovu ulične mreže kao pouzdanu, vidjet ćemo da se isti raspon (kao što je među tim ulicama) još jednom ponavlja na zapadu do antiknog foruma (Marafora), a drugi put na istoku prema kopnenim vratima. Na taj način križanjem s pravilnim uzdužnim ulicama dobivamo mrežu, koja formira četiri reda po tri izdužene insule, kojima treba dodati nepravilni sjeverni dio poluotoka i forum s hramovima na zapadnom vrhu. Ova forma insule ne bi bila neobična: približno iste proporcije dužine prema širini (2:1) vidimo i u jugoistočnom dijelu Dyggveove rekonstrukcije antiknog rastera Zadra.¹⁰ Osim toga, ovakva bi insula bila u stvari „modul“, tj. u proporcionalnom odnosu prema ukupno izgrađenoj površini poluotoka, čija se dužina prema širini također odnosi kao 2 : 1.

Ukoliko, međutim, pretpostavimo da su insule bile ipak manje i da sve poprečne ulice nisu nastale tek srednjovjekovnim probijanjem antiknih blokova, možemo unutar ovih većih pravilnih razmaka (svake druge transverzale na Prelogovoj shemi) zamisliti još po jednu simetralu, pa bismo dobili hipotetični pravilni kvadratični raster. U tom bi se slučaju prije svega sasvim pravilno križale istočna poprečna i krajnja sjeverna uzdužna ulica na uglu kod trga pred crkvom sv. Franje, a linija ovog carda približila bi se liniji kasnije krivudave ulice, što bi još jednom potvrdilo princip kontinuiteta trase

¹⁰ Vidi kod Preloga, n. dj., sl. 39.

4 Shematski prikaz odnosa antiknog rastera Poreča i kasnije formiranih trgova

u vezi s intenzitetom prometa, koji je ovdje dosta vjerojatan. Ali bi se ujedno i južni dio istog carda gotovo poklopio s jednom slijepom ulicom, koju je do sada bilo teško motivirati. Sada bi nam se ona jasno ukazala kao samo za svoju širinu pomaknuti antikni cardo, koji je u kasnije vrijeme u srednjem dijelu bio pregrađen.¹¹ Konačno, i zapadna fasada franjevačke crkve postala bi na neki način određena antiknom ulicom (slijedeći njezinu liniju), a dužina samog objekta približila bi se još više dimenzijama ove manje antikne insule. A insulom je, kako u ageru, tako i u gradu, nesumnjivo bio određen i posjedovni odnos. U tom bi smislu i tri površine označene u citiranom franjevačkom katastru XVIII st. kao „mali vrt“, „crkva i samostan“ i „veliki vrt“ predstavljale tri više ili manje deformirane rimske insule, koje su franjevci dobili za svoj samostan.

Ostale na ovaj način korigirane poprečne komunikacije (npr. između carda maximusa i onog koji vodi u baziliku) pokazale bi da srednjovjekovne ulice osciliraju oko smjerova zacrtanih u antici, na sličan način kao u slučaju sjevernog decumanusa. Postepeni pa i veći pomaci ovih manje frekventnih komunikacija bili bi uvjetovani individualnom izgradnjom, koja je s jedne ili s druge strane postepeno osvajala javnu površinu ulice, deformirajući joj obris i mijenjajući tok.

¹¹ Karakterističan oštar zaokret ove slijepe ulice pod pravim kutom prema zapadu — predstavlja rudiment južnog decumanusa. Ovako postavljen istočni cardo ne bi više bio pregrađen romaničkom kućom iz XIII st., očuvanom do danas na južnoj strani decumanusa (snimci i opis: Prelog, str. 134–138). Iako bi ulica prolazila uz slijepu istočnu fasadu ove kuće, mogli bismo zamisliti da je susjedni objekt koji se na nju naslanjao imao u prizemlju prolaz i da je u to vrijeme možda još kontinuirala ova komunikacija.

Jedna poprečna ulica poklapala bi se (u pravilnoj kvadratnoj shemi antiknog rastera) s ulazom u biskupsko dvorište sjeverno od baptisterija. A logično je da su baš vrata i ulazi duže ostajali na svojim lokacijama dok je sam posjed, vrt, mogao bujati preko prvotnih granica ili se povlačiti pod pritiskom susjeda. Ovdje bismo imali pravilno križanje slično kao i pred franjevačkom crkvom.

Smatrajući za sada vjerojatnijom pretpostavku o pačetvorinastim inzulama, ističem da bi u svakom slučaju utvrđivanje pravilnosti antiknog rastera u Poreču bilo još jedan primjer *strogosti ortogonalnog sistema antiknog urbanizma u klasičnom razdoblju*, kada nastaje Colonia Iulia Parentium. Zar nije uz sve ostale oznake kasnoantiknog razgrađivanja klasičnih principa oblikovanja, koje primjećujemo u Dioklecijanovoj palači, i deformacija ortogonalnog sistema jedan karakterističan simptom?

Kompleks franjevačkog samostana

Osim fiksiranja pozicije ukrštavanja ortogonalnog antiknog sistema komunikacija u sjeverozapadnom dijelu grada i organskog konvergiranja srednjovjekovnih ulica (na njihovoj podlozi) prema trgu franjevačkog samostana i sjevernim morskim vratima, analiza ovog sakralnog objekta pruža nam rješenje još jednog elementa u srednjovjekovnom tlocrtu grada.

Ulica što vodi uz južnu fasadu franjevačke crkve proširuje se trokutasto prema istoku. Unutar mjerila gradskih ulica i javnih površina ovo proširivanje ima značenje malog ljevkastog trga i nije moglo nastati slučajno. Jednu motivaciju za nastanak ovog trga pruža nam sama franjevačka crkva. Nasred njene južne fasade nalazi se obli luk zazidanog portala, konstruiran još na

romanički način kao i zazidani portal sjeverne fasade, što je vodio u samostan. Neobičnost je južnog portala u tome što je situiran visoko iznad razine ulice, što međutim nije teško protumačiti. Radi se vjerojatno o vratima koja su iz unutrašnjosti crkve vodila na balkon vanjske propovjedaonice. Originalna takva propovjedaonica očuvana je do danas i u samoj Istri: na južnoj fasadi franjevačke crkve u Puli. Jedna od osnovnih funkcija „propovjedničkog“ reda male braće zahtijevala je ovaj arhitektonski detalj, neophodan kad god bi se okupilo veće mnoštvo slušalaca nego što ih je mogao primiti unutrašnji crkveni prostor. Ljevkastu trg uz istočni dio franjevačke crkve u Poreču služio bi, dakle, za okupljanje slušalaca u vrijeme propovijedi, što je mogla biti ne samo dominantna funkcija trga nego i uzročnik njegova nastanka, pa ćemo ga zvati „propovjednički trg“. Ukoliko je nastao organski, odražavajući tok i snagu ljudske bujice, moglo bi se, s obzirom na genezu ljevkastih trgova po logici postepenog širenja od izvora kretanja prema odredištu, smatrati da je i glavni priliv ljudstva dolazio sa zapada od „portizze“, s trga pred crkvom, iz carda što je vodio od Marafora, a ne iz carda maximusa.

No postoji određena vjerojatnost da ljevkastu oblik trga održava njegovu drugu, baroknu fazu. Može se pretpostaviti da je srednjovjekovni propovjednički trg zahvaćao i dublje u susjednu južnu insulu i bio dvostruko tako velik: u obliku pravokutnika, kojem je s vremenom dijagonalno pregrađena jugozapadna polovina, a samo sjeveroistočna ostala slobodna. Budući da su na katastru iz XVIII st. na tom (možda) naknadno izgrađenom dijagonalnom potezu iscrtane fasade svih kuća, što znači da su sve bile vlasništvo franjevačkog reda, može se pretpostaviti da su oni počeli izgrađivati kuće na „svom“ trgu kada se srednjovjekovni religiozni žar povukao u mirnije kolotečine, a naročito otkad je počela privlačiti publiku nova crkva pred gradskim zidinama.¹²

Tek s trgov na južnoj strani crkve povezuje nam se čitav franjevački kompleks Poreča u monumentalnu cjelinu, dostojnu najvećeg uspona najmoćnije crkvene organizacije tog razdoblja: crkva, samostan, vrtovi, dva trga i, vjerojatno, posjedi južno od njih. Po urbanoj poziciji simetričan s biskupskim kompleksom, po dimenziji je dostojan *srednjovjekovni pandan ovom kasnoantickom sakralnom centru*. Kao što sadržajno predstavlja drugačiji duh religioziteta, što definira i oblikovanje same crkve, njen arhitektonsko likovni aspekt, tako i organizacija ovog srednjovjekovnog kompleksa odražava sasvim nove koncepcije, među kojima su najkarakterističnije: ekonomska autonomija i vezanost zemljišnog posjeda neposredno uz stanovanje (format vrtova u sklopu i odnosu na arhitekturu), te osnivanje groblja uz crkvu. Uvlačenjem zemljišnog posjeda unutar perimetra gradskih zidina i pokapanjem u gradu probijene su neke osnovne antikne norme i koncepcije urbanih organizama. Učesta-

lost oporuka u kojima se zahtijeva pokapanje na franjevačkim grobljima, uz franjevačke crkve ili u njima, uvjetovano je bilo, nesumnjivo, odsustvom taksa (koje su obilato bile nadoknađene dobrovoljnim davanjima oporučitelja), ali svjedoči i o tome da su upravo oni širili i forsirali praksu pokapanja unutar zidina.

Iako je prostorno situiranje ovih dvaju sakralnih kompleksa unutar gradskog organizma slično, uzroci su različiti. Lokacija najstarijih ranokršćanskih objekata uzrokovana je samo „periferijskim“ motivima, a kasnije se radi o kontinuitetu posvećenog mjesta, na kojem mogu nastati i tako reprezentativni kompleksi kao što je Eufrazijev. Kod lociranja samostana „prosjačkih redova“ nije odlučivala samo prinuda slobodnog terena, već je srednjovjekovni urbanizam uključivao i fortifikacione motive: smještajem samostana uz zidine računalo se da i sama čvrsto izgrađena zdanja mogu poslužiti kao pojačanje utvrđenog sistema, samostanskom radinošću osiguravalo se održavanje zidina na tom potezu, a izgleda da se smještanjem na strateški važnim tačkama — u uglovima i uz gradska vrata — računalo i na fratarsku „budnost“ i pouzdanost. To je naročito uočljivo kod planski izgrađenih gradova XIII stoljeća i kasnije.¹³ Upravo u vezi s tim može se smatrati da je u okviru velike obnove Poreča u XIII st., kada se grade istočne zidine s gradskim vratima i južne prema moru (1249/50),¹⁴ izgradnja franjevačkog samostana istovremeno regulacija prostorne organizacije grada i dovršenje fortifikacije — glavno osiguranje sjeverozapadnog ugla. Iako smo vezani sasvim određenom formulacijom u natpisu („izgradio zidine prema burgu“¹⁵, koja određuje usmjerenost prema van, adekvatno „zidine prema otoku“), nije potpuno isključena mogućnost da je ovaj „burgus“ gradski burg, kaštel, tvrđava unutar zidina. Ovakvu interpretaciju podupiru i sadržajni razlozi: neobično je da se izgradnja predgrađa, koje je u principu arhitektonski skromno, citira uz fortifikacione objekte (zidine, kule, vrata) i da se čak stavlja na prvo mjesto. Ako je to bio kaštel, to bi ne samo bilo sasvim tipično za urbanu organizaciju XIII st. — samostan u jednom, burg u drugom uglu grada — nego bismo time mogli protumačiti i neobičan oblik „sjeveroistočnog bloka“. U njemu bismo, naime, mogli vidjeti trag gradskog burga, potpuno razgrađenog i apsorbiranog kasnijom stambenom izgradnjom.

Morfologija komunikacija Poreča u cjelini može se uglavnom protumačiti kao stoljetno pomjeranje pravilnih uličnih korita koje je usjekla antika, a deformiralo ih strujanje ljudstva u kasnijim stoljećima, koje je probilo i niz manjih proboja, dok su neka zamrla. Ali „sjeveroistočni blok“ u krajnjem istočnom dijelu grada, sjeverno od glavnog decumanusa, tako je izrazito autonomno kružno oblikovan da bi se teško mogao smatrati devijacijom ortogonalne jezgre. S obzirom na neizgrađenost čitavog sjevernog dijela poluotoka, koja je već u kasnoj antici omogućavala formiranje sakralnog rajona s okosnicom u crkvama sv. Tome na zapadu i biskupskog kompleksa na istoku, među kojima je ostao neizgrađeni prostor (u toku slijedećih stoljeća sve do naših dana), moglo bi se pretpostaviti da je u sličnoj neizgrađenoj ili razrušenoj istočnoj zoni izgrađen možda već u predromanci zaseban pučki kvart unutar antik-

¹² »Gospa od zdravlja«, izgrađena krajem XV stoljeća, a »gotovo sasvim pregrađena« 1747—1770 g. od dominikanaca. Podizanje velike barokne crkve na mjestu stare svjedoči nesumnjivo o intenzitetu njene funkcije i na svoj način o novom vitalitetu, značenju i ulozi predgrađa i trga pred gradskim vratima: simbolički označava prebacivanje težišta s morskih puteva i pomorske trgovine na kontinentalne i vezu sa zaleđem.

— Objekti južno od franjevačke crkve porušeni su u drugom svjetskom ratu, a čitav je prostor unakažen recentno izgrađenom kućom s niskom ogradom, koja umjesto da valorizira na suvremeni način staru uličnu liniju, unosi u ovaj istarski grad elemente oblikovanja malograđanske stambene izgradnje na periferijama naših većih gradova.

¹³ Vidi: R. K. Donin, Die Bettelordenskirchen in Oesterreich, Wien 1935, »Die Bettelordensklöster u. der Städtebau« (316—323).

¹⁴ Natpis kod Preloga, n. dj., str. 30.

¹⁵ (HAEC PORTA LEVAVIT, BV(R)GV(M) EDIFICAVIT MVROS CVM TVR(R)IB(VS) V(E)RS(VS) BV(R)GV(M) LABORAVIT ...

nog grada, unoseći i svoje rustično mjerilo i „organsku“ formu tlocrta. Arhitektura tog predjela s vanjskim stubištima zadržala je do danas naglašeno pučki karakter u usporedbi s objektima ostalih kvartova.¹⁶ Smatram najvjerojatnijim da je to bio jedan burgus unutar zidina, nastao u XIII. st. i tek kasnije stambeno pregrađen. Upravo zbog toga što se srednjovjekovne ulice Poreča pretežno pridržavaju antiknog rastera, usudujem se postaviti hipotezu da ovaj kvart možda nije bio uključen u rimski ortogonalni sistem — *da je stariji i autohtoniji od antike*; da se radi o prehistorijskom naselju starosjedilaca, koje je u doba organizacije rimske kolonije još uvijek bilo sociološki vitalno i arhitektonski čvrsto, pa ga nisu mogli ili htjeli nivelirati.

Trgovi

Posebno je zanimljiv odnos antiknog rastera Poreča i kasnije formiranih trgova. U sklopu antiknog monumentalnog mjerila čitav je grad imao forum kao centar cjelokupnog društvenog života grada. U srednjem vijeku prebacuje se centar društvenog života bliže luci, na manji komunalni trg (pa Marafort ostaje relativno zapušten), ali zato nastaje niz novih malih trgova: franjevačkog samostana (uz sjeverozapadna vrata), „propovjednički trg“, „ribarski“ (ime svjedoči o funkciji nastanka do danas), „Predol“ i *trg u jugozapadnom dijelu grada* (koji vidimo još na katastru XVIII st., a u XIX je već prezidan).¹⁷ Atrij bazilike služio je također kao trg. Konačno, ne treba zaboraviti da s obzirom na svoju poziciju, relativnu širinu i namjenu prizemnih prostorija objekata — radionice i trgovine — i čitav decumanus maximus nije bio samo glavna komunikacija nego istovremeno i najveći i glavni trg. Slično je bilo u nizu srednjovjekovnih gradova, kao npr. u Rabu („Srednja ulica“), na Rijeci (od morskih vrata na sjever), a najklasičniji je primjer, svakako, dubrovačka „Placa“ (Stradun) između Vrata od Pila i Vrata od Ploča. S obzirom na to da se i na manjim pravokutnim trgovima kretanje zaustavlja i virovito račva u mirnije uglove, ali istovremeno gotovo uvijek struja pješaka kontinuirano (obično dijagonalom), to se i po svojoj funkciji i karakteru izduženi trgovi-ulice ne razlikuju bitno od pravokutnih.

U odnosu na (hipotetični, gušći) antični raster ulica primjećujemo da kao po pravilu srednjovjekovni *trgovi nastaju uz raskršća antiknih ulica*. Raskršće je samo po sebi prostor gušće koncentracije ljudstva, te usporava i zaustavlja kretanje zbog sukobljavanja i mimoilaženja različitih struja.¹⁸ Ono pruža i tehničke olakšice: dovoljno je osloboditi ugaoni kvadrat samo jedne insule (u širini ulice), pa da se dobije razmjerno velik pravokutni trg, budući da se iskorišćuju i površine dviju ulica, u omjeru 1 : 3.

U vezi s organskom genezom srednjovjekovnih komunikacija sklon sam pretpostavci da nije slučaj na kojoj

se strani raskršća formira trg, odnosno koja će od četiri insule koje se tu sastaju biti odrezana. Smatram da ovi „raskršnički“ trgovi nastaju prirodnim „brušenjem“ ugaonih objekata insule na liniji najvećeg pritiska struje.¹⁹ To znači, trg se formira *uvijek na onoj strani gdje bi — kada bi teren bio slobodan — nastala pješačka „kratica“ između dvije važnije krajnje tačke koncentracije*. Tako je, na primjer, logično da je uslijed pritiska strujanja između decumanusa (od smjera kopnenih vrata) i komunalnog trga morao trg Predol nastati upravo na toj, sjeverozapadnoj strani raskršća. Ukoliko je ova pretpostavka tačna, mogli bismo po formaciji trgova zaključivati i o smjeru cirkuliranja pješaka i stvarati predodžbe o važnosti pojedinih kvartova, njihovoj napućenosti itd. U tom smislu treba zamisliti da je svaki od tih trgova uz funkciju okupljanja i zaustavljanja kretanja u radno doba dana bio dijagonalno presječen strujom pješaka. Ako je propovjednički trg zaista nekad bio pravokutan, onda mu je upravo ta kratica, ta „pješačka dijagonala“, diktirala kasniju granicu i nije dala da se još više zatvori, ni onda kad je prestala prvobitna funkcija trga.

Mislim da treba upozoriti i na drugi sadržajno karakterističan aspekt odnosa između antiknog foruma i srednjovjekovnih trgova. Iako ih morfološki tumačimo praktičkim razlozima komunikacije nije time iscrpljena ni funkcija ni smisao tih trgova. Oni u stvari znače formiranje više centara okupljanja (ma koliko različitog značenja i važnosti) umjesto jednog. Ali možda nije pravilna samo lokacija kasnijih trgova u odnosu na rimsku uličnu mrežu (raskršća). Odnos trgova prema rasteru i gradu u cjelini također ne izgleda sasvim slučajan. Trgovi su u određenom smislu pravilno raspoređeni po gradskom teritoriju, tako da otprilike na svake četiri insule (ili dvije veće) dolazi po jedan novo formirani trg, s time da su središnje insule orijentirane na glavni decumanus. A to zapravo odražava jednu novu koncepciju grada podijeljenog na samostalnije kvartove, gdje svaka „stambena zajednica“ ima svoj društveni javni prostor, kao što ima svoju bratovštinu i svoju crkvu. U ovim trgovima odražava se i sitnije mjerilo i tendenca *partikularizmu, kao kontrast monocentričnoj koncepciji i velikom mjerilu antiknog gradskog organizma*.

Zaključak

Analiza pokazuje da je *stoljećima formirani sistem komunikacija i trgova Poreča bio isto tako cjelovito i dosljedno organiziran kao i antikni*, od kojeg se specifično razlikuje, kao što se razlikuju i društveni organizmi koji su ih gradili.

Srednjovjekovna ulična mreža, iako nastaje na osnovi antiknih komunikacija, ne koristi se njima pasivno, ne adaptira ih samo, nego ih *sistematski mijenja* dok ne stvori zaokruženu i logičnu cjelinu, koja u potpunosti dosljedno i kreativno negira podlogu.

¹⁶ Vidi: Prelog, n. dj.

¹⁷ Ovaj trg nije do sada spominjan, ali s obzirom na nesumnjivu vjerodostojnost grafičkog predočavanja na katastarskom nacrtu iz g. 1775. ne može biti sumnje da je u to vrijeme u krajnjem jugozapadnom kutu grada postojao mali trg, nalik unutrašnjem dvorištu s pristupnom ulicom sa sjevera. Katastarski nacrt iz 1866. već je čitavu tu površinu prepleo mrežom parcela, među kojima je teško diferencirati kuće od dvorišta.

¹⁸ Iako neki od navedenih trgova nisu definirani srednjovjekovnim rubnim objektima, pretpostavljam da su većinom upravo tada nastali (vidi dalje). Ali nije isključeno da su neki mogli nastati i u kasnijim razdobljima, a zamislivo je i „sljenje“ lokacije trga unutar jednog kvarta zbog promjene smjerova i težišta prometa.

¹⁹ Pod brušenjem«, naravno, ne mislim doslovno na ono mehaničko trenje uglova kolicima, predmetima i tijelima prolaznika, zbog kojeg vidimo u primorskim gradovima toliko masno zaglađenih ili oštećenih uglova i zbog čega se u srednjovjekovnoj arhitekturi oblikuju ugaoni polustupovi na istaknutim bridovima kuća (Pa i na kućama XV stoljeća u Poreču. Vidi: Prelog, sl. 282, 284., 285a, 286, 304 itd.). Tim terminom samo jedan dugotrajni diskontinuirani proces tretiramo iz historijske perspektive kao kontinuirani. Praktički, to se odvija tako da se uslijed povećane potrebe za javnim prostorom i povećanog pritiska mase pješaka ugaoni objekti kod obnove i pregradnji postepeno smanjuju ili prilikom rušenja više ne obnavljaju. Tako se s vremenom — bilo u više faza ili odjednom — na uglu insule osvaja i oslobađa površina novog trga.

Iz ovog aspekta postaje Poreč u cjelini grad spomenik prvog reda za odnos antiknog urbanizma i kasnijih struktura, u kojem i najmanji objekt ima spomeničko značenje kao dio te cjeline. Pri svakom i najmanjem građevnom zahvatu treba valorizirati ove historijsko urbanističke aspekte, koji nas obavezuju na krajnji oprez, jer ima još mnogo problema, koji se pravilnom interpretacijom i sistematskim radom na spomenicima Poreča mogu riješiti ili bolje osvijetliti.

Pretpostavka o južnijem lociranju krajnjeg sjevernog decumanusa kao i ostale hipoteze iznesene u ovom članku

(o sjeveroistočnom bloku, trgovima itd.) nisu bazirane na egzaktnoj arheološkoj dokumentaciji. Potpuno sam svjestan jednostavnosti kojom ih može oboriti svaki novi nalaz. Objavljujem ih unatoč tome, upravo s namjerom da istaknem potrebu sistematskog arheološkog istraživanja i da ujedno upozorim na složenost i važnost historijsko urbanističkih problema koji se još u Poreču moraju i mogu riješiti. Važnijim od neoborivosti postavki, smatram iniciranje problema i akcentuiranje činjenice da mnoga pitanja historijskog urbanističkog razvoja Poreča još nisu riješena, a da nesumnjivo zaslužuju pažnju.

LE PLAN DE LA VILLE DE POREČ DANS L'ANTIQUITE ET CELUI DU MOYEN — ÂGÉ

L'auteur surelève de nouveau le problème de la position hypothétique du decumanus extrême du côté nord; il suggère un nouvel emplacement (plus au sud) de cette voie de communication en même temps que la correction du suppose par romaine de la ville de Poreč. Il procède ensuite à l'analyse de la genèse et de la disposition des places de la ville qui ont été créées ultérieurement. Enfin l'auteur propose que la »bloc circulaire nord — est« fût érigé sur l'emplacement du château-fort médiéval.

D'après le schéma du réseau de rues à l'époque romaine publié dans la monographie de M. Prelog »Poreč — la ville et ses monuments«, l'église franciscaine aurait tout à fait couvert le decumanus extrême du côté nord. Cependant, vu la continuité générale entre les voies de l'antiquité et celles du moyen-âge à Poreč l'hypothèse concernant ce decumanus — qui n'est pas encore établi par les moyens archéologiques — peut être mise en doute. Le rapport caractéristique du bâtiment gothique (XIII s.), et de la rue romaine vient du fait que l'écartement des deux decumanus nord sur le schéma cité est communication longitudinales. D'après ce qu'on peut voir sur le schéma un écartement plus important n'est qu'une conséquence de la supposition que la rue romaine déterminait la basilique d'Euphrasius du côté nord de la même manière que le cardo — assurant l'accès dans l'atrium — la déterminait du côté ouest. Maintenant, l'hypothèse, exacte au fond, que les murs de périmètre des bâtiments originaux coïncidaient avec les lignes délimitant les »insulae«, devrait être confirmée non pas d'après l'exemple de la basilique d'Euphrasius (du VI s.), mais plutôt d'après ceux des plus anciennes édifices du caractère religieux de cet ensemble (du IV s.). Et en réalité, en admettant que l'écartement entre les deux decumanus extrêmes du côté nord avait été identique à la distance séparant les autres du même réseau et que l'on déplace premier plus au sud, cette rue coïncidait avec le front sud de la »basilica sud« du les »geminae« (tandis que sur le schéma de M. Prelog il est situé de telle manière qu'il fend le bâtiment sud). Par conséquent, l'hypothèse la plus probable est que les distances entre les voies longitudinales à Poreč avaient été identiques. — En cette cas la basilique de St. Thomas (IV s.) devrait se trouver dans la position analoguè par rapport à ce decumanus du côté nord mais en sa partie ouest (les fouilles systématiques n'ont pas en lieu); l'église franciscaine est en partie construite sur le même emplacement.

Aux écartements réguliers des decumanus correspondait probablement un tracé régulier de rues transversales; sur le schéma précité elles varient aussi. — Se fondant sur la constatation que la continuité de ligne d'une rue dans un organisme urbaine est assurée par l'intensité de la circulation, c'est bien sur que le cardo maximus qui conduit de le port a decumanus maximus n'a pas été déplacé de son axe, comme on a pu l'établir par les fouilles archéologiques pour le cardo menant de cet decumanus vers la basilique. En prenant leur écartement comme élément de mesure du réseau de voies, on s'aperçoit que la

même distance se répète une fois à l'ouest — jusqu'au Forum, une seconde fois à l'est — vers la porte de la »terraferma«. Les cardo et les decumanus se croisent on obtient un réseau à quatre rangs qui se composent de trois »insulae« chacun; il faut y ajouter les temples à l'extrémité ouest ainsi que la partie septentrionale de presque île sans bâtiments. En admettant que toutes les autres rues transversales ne fussent pas créées par le simple percement des blocs romains à l'époque du moyen-âge, que les »insulae« étaient plus petites, ne pourrait-on pas insérer de manière symétrique, une autre rue transversale? Le résultat en serait un plan carré. Dans les deux cas se suppose la régularité du réseau romaine de communicatins.

Se posant la question des origines de l'élargissement triangulaire au sud de l'église franciscaine, l'auteur considère qu'il s'agit probablement d'une place (ou du reste d'une place plus grande) conçue en vue de la prédication. Correspondant à l'essor de la communauté religieuse médiévale la plus puissante, l'ensemble franciscain été une unité monumentale (il s'agissait de l'église, du couvent, du cloître, des jardins, de deux places) et comparable à celle du centre épiscopal de la basse-antiquité. — Dans le cadre de la grande reconstruction de la ville de Poreč, au XIII s. — époque qui allait voir s'élever des remparts du côté est et du sud — la création du couvent franciscain règle l'organisation de l'espace urbain; en même temps la masse du couvent s'insère dans le système de fortifications de ville assumant la protection de l'angle nord — ouest. Si on reconnaît de l'autre côté dans le bizarre trace circulaire du »bloc nord-est« la forme de ca »burgus« dont on fait mention dans une inscription de l'an 1250, autrement dit la trace du fortress château-fort (et non de la banlieue comme été interprété toujours), détruit et absorbé par les habitations ultérieures, on aura devant les yeux une composition de l'espace typique de l'organisation des agglomérations urbaines au XIII s. (v. K. Donin).

En ce qui concerne, enfin, les places qui se sont formées dans les époques plus récentes, l'auteur tient à souligner que ces places s'établissent aux endroits où les rues croissent et que ce n'est pas par hasard de quel côté du carrefour elles se trouvent; la place se développe toujours du côté par où aurait conduit le chemin de traverse de piétons entre les deux points importants de la concentration fonctionnelle de la ville. Ces places sont dans un certain sens régulièrement réparties dans l'aire de la ville; elles expriment la particularisme de l'organisation urbaine, à une échelle plus petite, en tant que négation créatrice du concept monocentrique de l'organisme urbain de l'antiquité à une échelle monumentale.

Ces thèses ne s'appuient pas à l'état de fait positif; elle constituent une déduction spéculative, ayant principalement pour but d'attirer l'attention sur la complexité des problèmes de l'histoire urbaine de la ville de Poreč, d'encourager les recherches archéologiques et de leurs suggérer, éventuellement, une orientation.